

Online med omtanke

– Hvordan læremidler kan fremme folkeskoleelevers kommunikationskritiske kompetence

**Hildegunn Juulsgaard
Johannesen**

Lektor

Forskning, Innovation, Videreuddannelse, UC SYD

Lene Illum Skov

Lektor

Forskning, Innovation, Videreuddannelse, UC SYD

Thomas R.S. Albrechtsen

Docent

Forskning, Innovation, Videreuddannelse, UC SYD

Abstract

Formålet med artiklen er at diskutere, hvordan man kan designe et didaktisk læremiddel til folkeskolens ældste klasser, der har til hensigt at fremme elevernes digitale dannelse. Diskussionen

tager udgangspunkt i et nyudviklet og frit tilgængeligt digitalt læremiddel kaldet *Omtanke Online* (omtankeonline.dk). I artiklen benyttes to analytiske begreber til at beskrive den didaktiske intention med læremidlet. Det drejer sig på den ene side om ønsket om at fremme elevernes *kommunikationskritiske kompetencer* (Bundsgaard et al., 2013) og på den anden side om at forebygge, at der sker en *moralsk afkobling* (Bandura, 2016) i elevernes internetbrug. I artiklen diskuteres sammenhængen mellem læremidlets *vidensdesign* og *læringsdesign* (Hansen, 2010) med de samfundsmæssige udfordringer, som læremidlet ønsker at adressere i form af elevernes opførsel som både forbrugere og producenter af indhold på internettet.

English abstract

Purpose of the article is to discuss how to design an educational learning material for pupils in secondary school with the aim of enhancing their digital literacy. The discussion builds on a newly developed digital learning material called *Thinking Twice Online* (in Danish: *Omtanke Online* - omtankeonline.dk). Two analytical concepts are used to describe the educational intention of the learning material. On the one hand, there is an orientation towards an enhancement of the *communication critical competence* of the pupils (Bundsgaard et al., 2013). On the other hand, the material tries to prevent a *moral disengagement* (Bandura, 2016) among pupils in their use of the internet. The last section of the article discusses the connection between the *knowledge design* and the *learning design* (Hansen, 2010) of the material, and shows how it addresses the pupils' behavior on the internet, where they act as both consumers and producers of content.

Indledning

"Vi fandt et lig i den japanske selvmordsskov". Denne sætning skulle den amerikanske skuespiller og YouTube-stjerne Logan Paul øjensynligt have postet sammen med en 15 minutter lang video fra Aokigahara-skoven ved foden af bjerget Fuji i Japan. Skoven er særlig berygtet for at være en destination, hvor mange tager deres eget liv. Affæren, hvor Logan Paul og hans venner filmer et lig af en formodet selvmorder på deres rundrejse i Japan, har mødt massiv kritik på de sociale medier. Særlig flere jokes og close ups af liget med kun hovedet sløret i løbet af videoen har vakt forargelse blandt mange, heriblandt adskillige kendte og prominente amerikanere. Logan Paul, som har over 15 millioner følgere, har efterfølgende undskyldt for sin video, som siden er blevet slettet fra YouTube. (BBC – d. 2. januar 2018, TV2 – d. 2. januar 2018, Information – d. 6. januar 2018, Jyllandsposten - d. 2. januar, 2018).

Denne fortælling er blot én ud af mange, som viser nogle af de risici, der er ved at være online og kunne kommunikere direkte og uden videre omtanke til mange mennesker, som man ikke nødvendigvis kender. Der er god grund til forargelse i den pågældende situation, og man kan diskutere, om ikke Logan Paul ville have undgået at gøre, som han gjorde, hvis han havde tænkt sig om en ekstra gang, inden han delte sine oplevelser med andre. Ikke alene fordi det ville få negative konsekvenser for ham selv, men fordi han her overtrådte en moralsk grænse, som han burde have vidst var forkert og måske også have fået andre til at vurdere, inden han delte det med resten af verden. Vi kan jævnligt i nyhedsmedierne læse om tilsvarende begivenheder på internettet, hvor børn og unge kommer i vanskeligheder og bliver ofre for deling af billeder og videoer af dem selv, som de ikke selv havde intentioner om skulle offentliggøres. Vi hører eksempler på cybermobning, som kan have fatale konsekvenser for dem, det går ud over. Fra et pædagogisk standpunkt er vi interesseret i at finde løsninger på, hvordan vi kan forebygge, at flere børn og unge ender i sådanne situationer. Vi formoder, at de fleste forældre og lærere ønsker, at børn og unge opnår en indsigt i, hvornår noget er forkert og bør stoppes, og at det også gælder i forhold til deres opførsel på internettet. Det kræver, at vi dels forstår, hvad det er for processer, som går forud for en skadelig opførsel på internettet, og dels finder frem til pædagogiske interventioner, som er virksomme i forhold til at fremme det, vi samlet set kan kalde for børn og unges *digitale dannelse*, et begreb som mange – både i forskning og praksis - i de seneste år har fremhævet som noget helt centralt i en dansk uddannelseskontekst (Bundsgaard, 2017; Hinge, 2016; Johanneson, 2017; Søndergaard, 2017; Tække & Paulsen, 2015). I forlængelse af denne debat vil vi i det følgende give et bud på, hvordan man i folkeskolens ældste klasser, med hjælp fra et læremiddel, vil kunne lægge op til en undervisning, hvor eleverne *øver sig i omtanke på internettet*. Vi vil her, med inspiration fra Bundsgaard et al. (2013) have fokus på, hvordan læremidler kan bidrage til af fremme elevers såkaldte *kommunikationskritiske kompetence*. Begrebet er en samlende betegnelse for elevers evne til at kunne se bag om tekster og undersøge sammenhænge samt forholde sig analyserende og kritisk til teksterne.

Det er vores overbevisning, at lærere i folkeskolen vil kunne bidrage med en vigtig indsats i retning mod, at alle elever bliver mere bevidste om, hvordan man bør opføre sig moralsk rigtigt på internettet. Det er en oplagt problemstilling at tage fat på i danskundervisningen, men vil også have generel relevans i skolen og vil kunne integreres i alle fag. Vi mener, at det i det hele taget kan betragtes som et overfagligt formål i folkeskolen, at eleverne *øver sig i digitale dannelsesprocesser*. Den digitale dannelse, sådan som vi altså forstår den her, må blandt andet bestå i, at eleverne bliver i stand til at "tænke sig om en ekstra gang". Det bliver en opgave for folkeskolen at tage sådanne

diskussioner op i undervisningen. Et eksempel kunne netop være casen om Logan Paul, som nævnt ovenfor, og som er en case, der benyttes i det online-læremiddel, *Omtanke Online*, som vi vil præsentere og diskutere i denne artikel. Det spørgsmål som vi vil besvare i artiklen er: *Hvordan kan man designe et læremiddel til folkeskolen, der sigter mod at elever øver sig i omtanke på internettet og er med til at styrke deres kommunikationskritiske kompetence?*

Det digitale læremiddel *Omtanke Online*

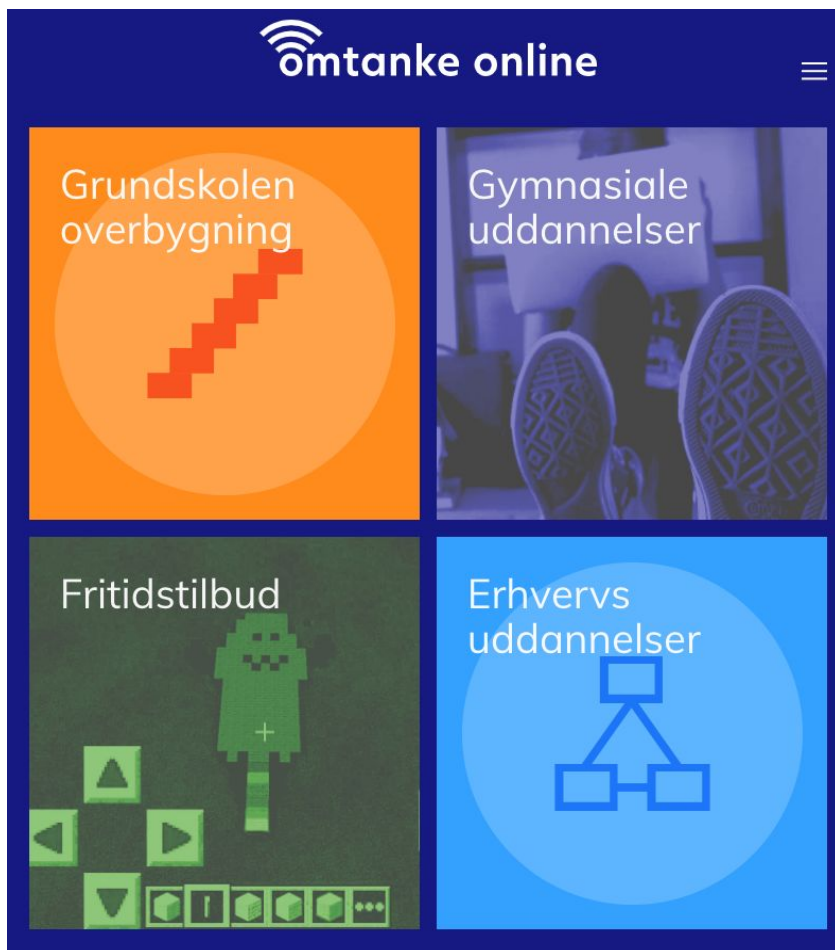
I vores besvarelse af spørgsmålet vil vi benytte os af det digitale læremiddel *Omtanke Online* som case. Vi vil derfor indledningsvist kort redegøre for baggrunden for udviklingen af dette læremiddel. *Omtanke Online* er udviklet til både grundskolens overbygning, ungdomsuddannelser og fritidstilbud. Det er University College Syd (UC SYD), hvor forfatterne også er ansat, som har stået for at designe læremidlet efter opdrag fra Nationalt Center for Forebyggelse af Ekstremisme og som opfølgning på satspuljeaftalen for 2015 om forebyggelse af ekstremisme og radikalisering. *Omtanke Online* er således et bud på en opbyggende indsats, der har til hensigt at ruste børn og unge med demokratiske, kritiske og sociale kompetencer og bidrage til en modstandskraft over for udvikling af risikoadfærd, der kan føre til radikalisering. I stedet for radikalisering vil vi dog her i artiklen tale om risikoen for *moralsk afkobling*, sådan som Bandura (2016) har beskrevet det. Det vil vi komme nærmere ind på nedenfor.

Omtanke Online indeholder fagligt og tværgående materialer, men hovedfokus ligger på fagene dansk, samfundsfag og historie. *Omtanke Online* er frit tilgængelig fra sommeren 2018 og sigter mod at give eleverne redskaber til at begå sig online med omtanke med vægt på at skærpe elevernes kommunikationskritiske kompetence. Mere præcist er der tale om et onlinebaseret læremiddel, som skal styrke børn og unges kritiske sans, etiske forståelse og modstandskraft mod negative påvirkninger, herunder give dem styrkede kompetencer til kildekritik og forståelse for de grundlæggende mekanismer og teknikker bag konspirationsteorier, forsimplede fjendebilleder og propaganda.

Som navnet på læremidlet også antyder, så er det centrale formål at styrke elevernes evne og vilje til at kunne begå sig online med omtanke. I begrebet *omtanke* ligger der en dobbelthed, da det på den ene side henviser til den handling at "tænke sig om eller gøre sig overvejelser, evt. på forhånd" og på den anden side at "tage hensyn, være omsorgsfuld eller udvise ansvarlighed". (ordnet.dk) Som et onlinebaseret læremiddel har det sin egen hjemmeside: *omtankeonline.dk*. Når man logger sig ind på læremidlet, vil man først kunne vælge sig ind på det uddannelsesstrin, som man

underviser på (Figur 1). Vi vil i denne artikel, som nævnt, primært fokusere på folkeskolens ældste elever ("Grundskolen overbygning").

Figur 1. Forsiden af Omtanke Online (omtankeonline.dk)

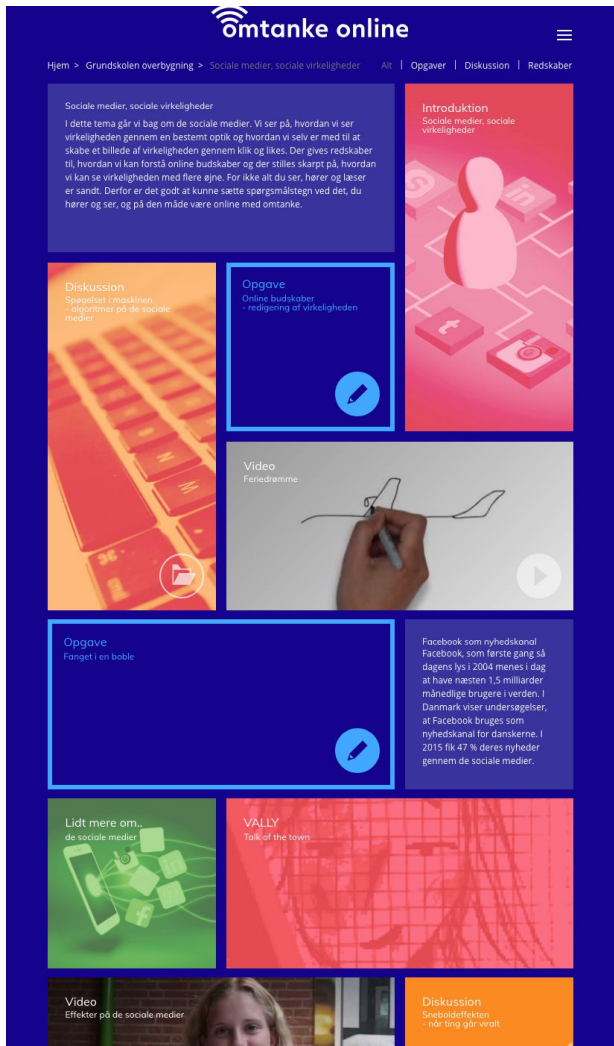
Når man har klikket sig ind på "Grundskolen overbygning" vil næste skærbillede bestå af fire grundtemaer, man kan vælge imellem, og som altså giver adgang til bestemte aktiviteter, diskussioner mm. for eleverne. Grundtemaerne i læremidlet er opdelt i 1. Social medier, sociale virkeligheder 2. Kommunikation og kildekritik 3. Deltager og producent og 4. Utopia (Figur 2).

Figur 2: Grundtemaer i Omtanke Online (omtankeonline.dk)

Kort præsenteret indeholder hvert tema en række opgaver, diskussioner, redskaber, dilemmaspil og videoer, som det ses på figur 3. Hvert felt består af et vindue, der kan lukkes op og i ved hjælp af krydset i højre side. Øverst i højre hjørne vil man altid kunne tilgå en lærervejledning til temaerne og opgaverne indenfor det fag, man skal undervise i. Desuden findes der et filter i højre hjørne, man kan benytte sig af for at lette navigationen på siden, således at der eksempelvis kun popper de opgaver op, der findes under det pågældende tema.

Figur 3: Indhold under et tema

Temaet *Sociale medier, sociale virkeligheder* handler om , hvordan vi gennem vores online relationer og fællesskaber oplever at modtage nyheder og reklamer, der er skræddersyet til vores online profiler via algoritmer bestemt af bl.a. delinger og likes. Dette kan få konsekvens for, hvordan vores virkelighedsopfattelser udvikles, forhandles og forstærkes via sociale medier uden en egentlig dybereliggende teknologisk forståelse. Derfor sættes der under dette tema skarpt på de menneskelige og teknologiske påvirkninger af budskaber og virkelighedsopfattelser eksempelvis som forholdet mellem budskaber og viralitet. Desuden tilbydes eleverne redskaber til at analysere og fortolke påvirkninger, effekter og budskaber på sociale medier.

Temaet *Kommunikation og kildekritik* beskæftiger sig med den interessepåvirkning, der foregår online. At kunne gennemskue og navigere i dette kræver evner til at forholde sig distanceret og kritisk til det, man hører og ser. Derfor inddrages forskellige kommunikations- og kildekritiske værktøjer i som vægtige midler at undervise i for at komme bag om budskaber.

Elever har allerede inden de træder ind i skolen en række erfaringer med digitale redskaber, som har betydning for dem. De er med til at producere indhold i form af tekster, video og billeder m.m. og på den måde tager elever i deres fritid og skoletid aktivt del i det digitaliserede samfund. At deltage ansvarligt hænger derfor både sammen med at kunne sætte denne digitale deltagelse i relation til andre mennesker. Men det kræver også viden om og færdigheder i online produktion, eksempelvis, når elever tager og deler billeder eller andre deler billeder. Under temaet *Deltager og producent* arbejdes der med hvilke virkemidler, hvilke intentioner og hvilken brug eller misbrug af eksempelvis data, der benyttes online i den forbindelse.

Både historisk og i nutiden eksisterer drømmen om det perfekte samfund. På de sociale medier kan det give sig udslag i, at forskellige idealer, drømme, virkelighedsopfattelser og budskaber af eksempelvis propagandistisk karakter flourerer. Det kan også bevirke, at disse drømme afgrænser eller begrænser andres. Temaet *Utopia* behandler disse etiske overvejelser forbundet med forskellige udlægninger af det gode samfund herunder propaganda, fjendebilleder, ideologier og andre forestillinger forbundet hermed.

Indholdet i læremidlet lægger særligt op til, at eleverne øver sig i at genkende, analysere og forholde sig kritisk til bl.a. propaganda, konspirationsteorier og anden online manipulation og de mange forskellige måder og virkemidler, der tages i brug, når vi bliver forsøgt påvirket på internettet. Men det handler også om at have forståelse for og kunne reflektere over samt handle etisk-moralsk korrekt i forhold til egne handlinger, hvordan vi skaber fortællinger om os selv og andre, og hvordan vi herigennem selv er med til at skabe og pådutte andre bestemte livsopfattelser og verdensbilleder. Online distribution af fortegnede fjendebilleder, propagandistiske budskaber og manipuleret information- og virkeligheder samt egne handlinger og deltagelse på internettet kræver derfor, at eleverne udvikler en kommunikationskritisk kompetence. Vi vil derfor uddybe, hvad der nærmere skal forstås ved en kommunikationskritisk kompetence i denne sammenhæng.

Kommunikationskritisk kompetence og *Omtanke Online*

Som nævnt indledningsvist så har der i de seneste år været øget fokus på digital dannelse i en dansk og i det hele taget nordisk uddannelseskontekst. Der tales også generelt om *digitale kompetencer* og *digital læring* (fx Bundsgaard, Petersson & Puck, 2014; Krumsvik, 2014; 2016). Internationalt ser vi lignende diskussioner med overskrifter såsom *digital literacies* generelt (fx Lankshear & Knobel, 2009) eller *critical digital literacy* mere specifikt (Pangrazio, 2016). Især internettets

informationsflow har givet anledning til at fremhæve evnen til kritisk tænkning, argumentation og demokratisk dialog blandt elever som led i en digital dannelse (Fraillon, Schulz and Ainley, 2014; Johannesen, Øgrim, Giæver, 2017, Pangrazio, 2016) Flere teoretikere hævder i den forbindelse, at uden at være i stand til at bruge og evaluere de digitale værktøjer, som benyttes både indenfor og udenfor skolen "efterlades" børn og unge ofte alene, hvilket på sigt kommer til at påvirke flere aspekter af deres liv lige fra fremtidig beskæftigelse til den sociale interaktion med andre. (Chase & Laufenberg, 2011; Meyers, Erickson, & Small, 2013, Pangrazio, 2016). At eleverne mangler kompetencer til at forholde sig kritisk til internettet pointeres også i undersøgelsen ICILS, *International Computer and Information Literacy Study* (Bundsgaard, Petterson og Puck, 2014). Selvom eleverne generelt klarer sig godt ifølge undersøgelsen, mangler de kritisk refleksiv bevidsthed og konkrete strategier, de kan anvende, eksempelvis når de læser tekster på nettet. Der bør derfor i skolen både være fokus på direkte undervisning i it som redskab (at kunne anvende it på en hensigtsmæssig måde), it som indhold (at kende til en computers egenskaber og opbygning) og it som eksistensbetingelse (at forstå digitaliseringens historiske og aktuelle betydning for menneskers liv og muligheder) (Hansen, 2018). Hansen fremhæver videre nødvendigheden af at tilegne sig digitale kompetencer, men pointerer også, at det ikke er nok. Hansen fremhæver ligeledes det kritiske element i sin forståelse af digital dannelse. Disse begreber bliver særlig vigtige i forhold til at ruste mennesker til at indgå i forskellige kontekster eller domæner med bevidsthed om, at digitale teknologier transformerer betingelserne for vores eksistens og sameksistens.

Samme tendens ses i en undersøgelse af læremidler i danskfaget (Bremholm et al., 2017). Her beskrives et danskfag, hvor færdighedstræning og analyse fylder mere end elementer, der fokuserer på fortolkning og kritisk analyse. Der er altså mindre fokus på fortolkning som en vej til udvikling af kritisk tænkning i forhold til elevernes selv og deres omverden. I modsætning hertil fokuseres der i *Omtanke Online* i særlig grad på, at aktivitetsforslagene er centreret om at fremme elevernes digitale dannelse generelt set og mere specifikt deres kommunikationskritiske kompetence i forhold til de digitale medier.

Begrebet *digital dannelse* kan siges at være en slags flydende betegner med skiftende betydninger (Hansen 2018), og kan derfor være vanskeligt at definere præcist. For at operationalisere begrebet i forhold til de designmæssige overvejelser, der ligger til grund for *Omtanke Online*, har vi valgt at tage afsæt i Bundsgaards definition af digital dannelse, som ifølge ham handler om: "...at kunne anvende og opføre sig ordentligt med teknologi, erkende teknologiens rolle i vores fælles liv, forholde sig til udfordringer og deltage engageret i at forstå og handle i forhold til de muligheder og

udfordringer teknologier giver for os i vores fællesskaber, i vores samfund og som individer". (Bundsgaard 2017, s. 12).

Ligeledes følger vi Bundsgaards begreb om *kommunikationskritisk kompetence*, som allerede nævnt. Denne kompetence udgør et centralt aspekt af den digitale dannelse i forhold til at sikre, at eleverne udvikler sociale, fortolkningsmæssige og kommunikative kompetencer, samt fremstår som kritisk tænkende og etisk reflekterende individer i forhold til online informationer (Bundsgaard 2009; Bundsgaard et al, 2013). Alle tre kompetencer er vigtige at beherske, når man færdes på nettet. Under *kommunikativ kompetence* hører det, som Bundsgaard kalder kommunikationskritisk kompetence, hvilket vil sige, at man er i stand til at tage stilling til de mange forskellige teksttyper, man møder på nettet. Kommunikationskritisk kompetence er en kritisk indstilling til sprog og handlinger, der er udgangspunkt for og skabes gennem:

- systematisk opmærksomhed på eget og andres sprog og handlinger
- således at vi kan iagttage hvordan vi selv og andre
  - skaber verdensopfattelser,
  - handler gennem sprog
  - forsøger at få hinanden til at handle
  - subjektpositionerer og skaber relationer
- med henblik på at deltage engageret, selvstændigt, velovervejet og demokratisk i udviklingen af lokale, regionale, nationale og globale fællesskaber
- og en indlevelsfuld villighed og åbenhed til at give og selv modtage kritik konstruktivt. (Bundsgaard et al., 2013, s. 18)

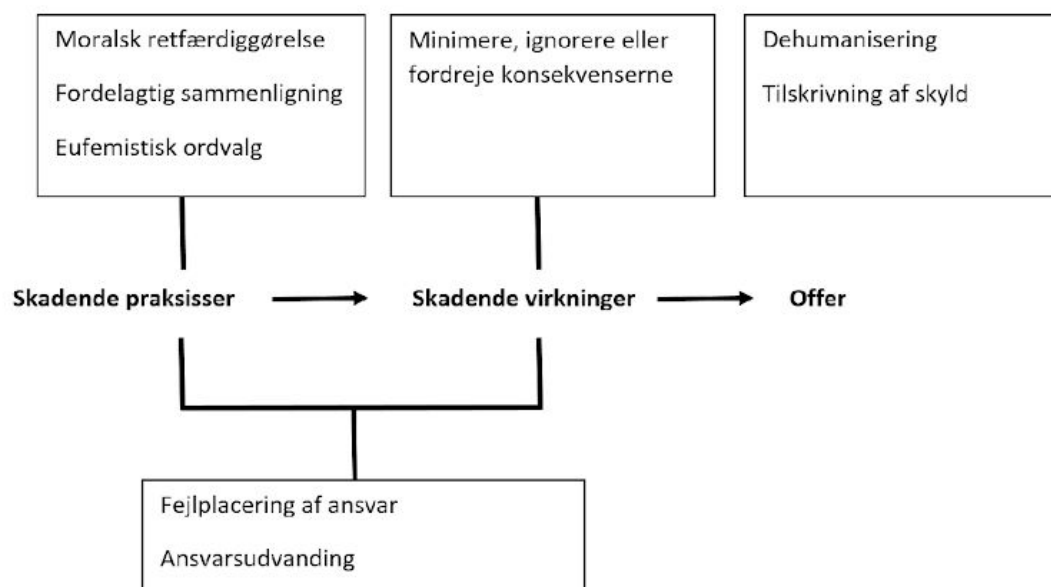
Kritik skal i denne sammenhæng forstås som "en konstruktiv handling som har til hensigt at gennemskue, hvordan noget hænger sammen, for at kunne handle mere hensigtsmæssigt fremover." (Bundsgaard m.fl., 2013, s. 17). Især at iagttage, hvordan vi selv og andre gennem sprog og handlinger skaber virkelighedsopfattelser online og forsøger at få hinanden til at handle, knytter an til de indholdsmæssige valg i *Omtanke Online*. Det gælder fx når konspirationsteorier, "fake news" og propagandistiske budskaber er udtryk for, hvordan vi påvirker og manipulerer til handling. Hvor den digitale dannelse og kommunikationskritiske kompetence er det, som vi ønsker at understøtte eleverne i at *udvikle*, så er der på den anden side også noget, som vi ønsker, at de *undgår*. Der ligger med andre ord i den digitale kompetence en evne til også at kunne *stoppe sig selv* eller *stoppe andre*, når man "bevæger sig i en forkert retning". Den "forkerte retning", som vi her vil

fokusere på, er det fænomen, som kan beskrives som moralsk afkobling. Det vil vi derfor redegøre nærmere for i det følgende.

Moralsk afkobling og *Omtanke Online*

Hvad vil det egentlig sige, at elever må være i stand til at "kunne anvende og opføre sig ordentligt med teknologi", som Bundsgaard (2017, s. 12) nævner som en central del af den digitale dannelse? Hvad "ordentlig opførsel" er, vil afhænge af de givne normer og moral, som er gældende i en bestemt social kontekst. Der kan være situationer, hvor man opfører sig amoralsk og gør skade på andre uden at gøre sig kritiske tanker om sin egen opførsel, men tværtimod prøver at retfærdiggøre sin "uordentlige opførsel" i stedet for at stoppe den eller prøve på at "reparere" på den skade, man allerede har forvoldt. Den amerikanske socialpsykolog Albert Bandura (2016) betegner dette fænomen som en *moralsk afkobling*. Ifølge Bandura vil moralske selv-sanktioner være med til at sørge for, at vi holder os inden for nogle etiske retningslinjer eller moralske standarder. Bandura peger på, hvordan nogle psykosociale mekanismer kan være med til at neutralisere denne moralske selv-sanktionering, så man altså afkobler sig fra en moralsk tænkning: "Disengagement of moral self-sanctions from detrimental behavior enables people to behave harmfully and still live in peace with themselves" som han siger (Bandura, 2016, s. ix). Som det fremgår i nedenstående (Figur 3), så fremhæver Bandura nogle bestemte psykosociale mekanismer, der ligger bag skadelige praksisser, skadende virkninger og synet på offeret:

Figur 3: Psykosociale mekanismer bag en moralsk afkobling ifølge Bandura (2016, s. 3 – vores oversættelse)

Selve de skadelige praksisser forsøges *moralsk retfærdiggjort* (fx ved at sige og tro på at: "han er også selv skyld i det"). Der kan benyttes *fordelagtige sammenligninger* (fx ved at hævde at den "type" person offeret er, selv er med til at fremprovokere handlingen). Man gør måske brug af et *eufemistisk ordvalg* til at beskrive situationen (fx "det er bare for sjov – det er bare en prank"). Selve de skadelige virkninger bliver *minimeret* (fx "det var ikke så slemt"), *ignoreret* eller *konsekvenserne fordrejes* (fx "det var jo kun hans hat, som vi smed væk"). Både hvad angår de skadelige handlinger og de skadelige virkninger, kan der være tale om at *fejlplacere ansvaret* (fx "han er selv skyld i det") eller *udvande* det (fx "de andre gjorde det også") og altså dermed forsøge man fritage sig selv for skyld ("det er ikke min skyld"). I forhold til offeret for skaden kan der blive tale om en *dehumanisering*, hvor man altså ikke sætter sig ind i den andens sted, eller netop behandler offeret "umenneskeligt" som en "ting" og igen i form af at *tilskrive skylden til offeret* selv.

Udover at den digitale dannelse handler om at have de rette tekniske færdigheder og kunne indgå som kritiske og aktive samfundsborgere i forhold til den teknologiske udvikling, så handler den også om at elever bliver bedre til at "tænke sig om" og "opføre sig ordentligt" på nettet for netop ikke at ende ud i en moralsk afkobling. Det har derfor også stor pædagogisk og didaktisk interesse, hvordan man som lærer kan gå ind og arbejde med noget fagligt indhold, der vil kunne være med til at forhindre, at elever volder skade på andre eller hjælper dem med at gennemskue og kritisk forholde sig til amoralsk opførsel på internettet.

Hvis vi kaster et blik på de udfordringer, problemfelter og tematikker vi aktuelt kan følge med i om unges adfærd og handlinger online og i særlig grad på de sociale medier, tegner der sig et billede af,

at processer, som skitseret af Bandura, mod en egentlig moralsk afkobling finder sted i dag. Umbrella-sagen (Berlingske, 2018) om deling af nøgenbilleder og distribuering af børnepornografi blandt børn og unge, hvor over 1000 unge er tiltalt, er et godt eksempel på det, man med andre ord vil kunne kalde en glidebane.

I læremidlet behandles deling af intimbilleder eller det, der kaldes for hævnporno, derfor både i forhold til opgaver og aktiviteter eleverne skal arbejde med, men også mere generelt som oplæg til klasediskussion.

Bandura fremhæver her, at taget i betragtning af de mange mekanismer, der i værste fald kan føre til dehumanisering og moralsk afkobling både individuelt og i grupper kræves det, at der opbygges måder at hindre disse på. Her spiller skolen således en væsentlig og afgørende rolle.

Det vil altså her have stor betydning at gå ind og påvirke de mekanismer, der ligger bag sådanne handlinger. Lærere kan gøre dette på mange måder, men det kan være en udfordring, hvordan man henholdsvis igangsætter og fastholder en undervisning, der har dette som omdrejningspunkt. En del af undervisningen er at have de rette læremidler til at støtte processen. Det er, som nævnt, formålet med denne artikel at diskutere, hvordan man kan designe læremidler, der har som hovedsigte, at få elever til at tænke kritisk, fremme deres omtanke på internettet og dermed bidrage til deres kommunikationskritiske kompetence og som forhåbentlig også vil kunne betyde, at man kan komme udviklingen af og risikoen for moralsk afkobling hos eleverne til livs. Dette fører os over i en nærmere diskussion af de designmæssige overvejelser, der ligger i læremidlet *Omtanke Online*.

Didaktisk design af *Omtanke Online*

Vi har i det ovenstående beskrevet nogle af de teoretiske og forskningsmæssige overvejelser, der er knyttet til læremidlet *Omtanke Online*, og som vi også vil påstå vil kunne anvendes i design af lignende læremidler med samme formål. Ser vi nærmere på det didaktiske design af *Omtanke Online*, så kan vi her analytisk skelne mellem dets *vidensdesign* (hvad skal eleven lære), *læringsdesign* (hvordan skal eleven lære) og *undervisningsdesign* (hvordan skal læreren planlægge, gennemføre og evaluere undervisning). Generelt kan man sige om didaktiske læremidler, at de er kendetegnet ved, at de gennem deres design sætter semantiske læremidler ind i en didaktisk og metodisk struktur (Hansen, 2010). *Omtanke Online* inddrager aktuelle tekster, hvor bestemte temaer og etiske problemstillinger fungerer som grundlag for arbejdet med elevernes kommunikationskritiske kompetence. I designet af læremidlet er der taget udgangspunkt i at

strukturere et fagligt indhold og dets sammenhæng med andre fagområder i forhold til den gældende læreplan. Der er beskrevet aktiviteter, som eleven kan arbejde med, bearbejde og tilegne sig et fagligt indhold med, og der er en vejledning til læreren i forhold til at støtte dennes planlægning, gennemførelse og evaluering af undervisningen. Vi følger her Hansens (2010) beskrivelse af didaktiske læremiddeldesign (Figur 4).

Figur 4: Model for didaktisk læremiddeldesign ifølge Hansen (2010, s. 101)

Vi vil i det følgende diskutere *Omtanke Online* med udgangspunkt i Hansens model. Vi vil først se på læremidlets vidensdesign og dernæst dets læringsdesign. Hvad angår undervisningsdesignet, så optræder det i de medfølgende lærervejledninger (omtankeonline.dk). Disse lærervejledninger har til hensigt at understøtte lærerens planlægning, gennemførelse og evaluering af undervisningen. Den del vil vi dog ikke komme nærmere ind på i artiklen.

Vidensdesignet i *Omtanke Online*

En undervisningskontekst påvirkes altid af de holdninger og meninger lærere og elever bringer ind i det aktuelle læringsmiljø. At bringe temaer ind omkring problemstillinger, der kan være af politisk eller følelsesmæssigt sensitiv karakter kan derfor også være det, der deler vandene i klasserummet. Indholdsvalget i *Omtanke Online* er, som nævnt, rettet mod at fremme digital dannelse og kommunikationskritisk kompetence og på at undgå fremtidig radikaliserings og moralsk afkobling blandt børn og unge. Læremidlet tager kontroversielle temaer op, som eleverne forventes at diskutere med hinanden. Gennem forskellige temaer og cases præsenteres eleverne for et indhold, som er oppe i tiden, og som fylder meget i medierne, fx fake news, ansigtsløs kommunikation, billeddeling og propaganda. De forskellige temaer og cases relaterer til fagenes Fælles mål, og til hver opgave findes overordnede tværfaglige læringsmål. Lærerne vil på baggrund heraf kunne opstille relevante faglige læringsmål i deres fag.

Der kan selvfølgelig være nogle udfordringer med et sådant vidensdesign. Hvis en lærer eksempelvis skal undervise i terrorangrebet i USA d. 11. september 2001, så er spørgsmålet, hvordan læreren kan stilladsere en frugtbar diskussion blandt eleverne, som bliver undersøgende og argumenterende og ikke blot reduceres til en principiel diskussion om rigtige og forkerte fakta og udlægninger (Noroozi et al. 2018). Der kan være den risiko ved et læremiddel som *Omtanke Online*, at dets vidensdesign blive genstand for dybereliggende konflikter mellem værdier og interesser blandt eleverne, som ofte kobles til forskellige udlægninger af de tilgængelige fakta og opfattelser af virkeligheden. Dette kan vække stærke følelser blandt eleverne, der eksempelvis abonnerer på konspirationsteorier om terrorangrebet d. 11. september 2001, eller som har religiøse eller politiske aversioner mod USA. I værste fald kan der være en tendens til, at dette skaber eller styrker polariseringer eller mistanke og mistillid blandt dem, der ikke deler de samme synspunkter og virkelighedsbilleder. Blandt de ældste elever i den danske folkeskole vil der kunne findes forskellige synspunkter, holdninger og værdier i forhold til de kontroversielle emner. *Omtanke Online* kan være med til at *igangsætte og fastholde* elevernes diskussioner om eksempelvis konspirationsteorier på internettet, men læreren har en afgørende rolle for, at diskussionerne i de grupper, som eleverne måtte være i, forløber på en passende og anerkendende måde.

En undersøgelse af Philpott et al. (2013) viser, at en af de største udfordringer blandt lærere er at finde ud af, hvordan de mest hensigtsmæssigt kan reagere på spontane bemærkninger eller spørgsmål fra eleverne af kontroversiel art. Det gælder også problematikken med elevernes konstante adgang til internettet og sociale medier, der umuliggør at planlægge sig ud af spørgsmål, der kan risikere at dukke op, og hvilken indflydelse disse spørgsmål må have på læringsklimaet i klasseværelset. Sådanne problemer er ofte meget komplekse og ude af stand til at blive afgjort blot ved at appellere til sandhed. At udlægge en sandhed eller lade alle synspunkter være lige meget værd, også hvis de er af mere ekstrem karakter, kan risikere at føre til at nogle elever føler sig fornærmet, chikaneret eller marginaliseret både af deres klassekammerater og af læreren. Det kan medføre fjendtlighed og marginalisering, og at eleverne udøver selvcensur af frygt for de andre elevers og lærerens dom.

Læringsdesignet i *Omtanke Online*

Mens vidensdesignet i *Omtanke Online* drejer sig om, hvad eleven skal lære, så handler læringsdesignet om, hvordan det forventes, at eleven lærer det, der skal læres. Et læremiddel kan bygge mere eller mindre eksplicit på en læringsteori. Set ud fra Banduras (1986) *socialle kognitionsteori*, så forstås læring som et samspil mellem person, adfærd og omgivelser.

Massemedier – og herunder internettet – har ifølge denne teori således helt klart en indflydelse på os, men vi er ikke fuldstændig determineret af det, vi støder på. Vi alle har en vis grad af fri vilje og handleevne og dermed også et moralsk ansvar. Bandura taler her om selvreguleret adfærd. Omvendt så siger teorien også, at de sociale omgivelser har en stor indflydelse på vores adfærd, og at vi i mange sammenhænge spejler os i og lærer af andre. Bandura taler derfor også om observerende læring, som siger noget om, hvordan der er visse personer og fællesskaber, som vi identificerer os med og prøver at efterligne. Læring forstås også som en kognitiv proces, som involverer en række sammenhængende delprocesser såsom opmærksomhed, hukommelse, tænkning, problemløsning og motivation. Eftersom den sociale kognitionsteori lægger stor vægt på de sociale omgivelseres betydning for læring, så er det også noget, som er bygget ind i læremidlet. *Omtanke Online* har således en opgavearkitektur, der veksler mellem opgaver, der har et dialogisk sigte og opgaver, der arbejder med stilladseret læsning i før-, under- og efteraktiviteter, analyseopgaver og reflekterende opgaver. Derudover producerer eleverne også forskellige produkter, der relaterer sig til de kommunikationssituationer, de kan blive udsat for på nettet. De producerer fx blogs og laver deres egne click baits. Et konkret eksempel er opgaven Fake News og Misinformation under temaet Kommunikation og kildekritik, der behandler en stigende tendens online, til at sprede misinformationer eller direkte forbrejninger af information. Eleverne skal gennem kildekritiske metoder få forståelse for et voksende online fænomen både gennem produktion og analyse af Fake News.

Eleverne forventes at kunne lære noget af hinanden og bruge hinanden som modeller for læring, både når de læser på nettet og når de selv producerer. Samtidig skal de dialoger og diskussioner som læremidlet er med til at sætte i værk gerne lede hen mod en øget selvregulering hos den enkelte elev, så han eller hun i fremtiden netop vil "tænke sig om en ekstra gang" i sin færden på internettet, og selvfølgelig især i forbindelse med emner af kontroversiel art. *Omtanke Online* søger at bringe fler-perspektivistiske vinkler på samme sag i spil, eksempelvis når der i diskussionen i "Spøgelset i maskinen - algoritmer på de sociale medier" diskuteres, hvorvidt algoritmer er med til at præge vores holdninger og virkelighedsopfattelser, så inddrages der to undersøgelser, der peger i forskellige retninger. Alt dette skulle gerne underbygge og understøtte elevernes fornemmelse for, kritiske distance til og forståelse af nuancerne inden for de begreber og fænomener, der i øjeblikket er centrale i diskussionen om de sociale mediers stigende rolle i vores hverdag, vores holdninger og virkelighedsopfattelser. Centralt her er at opbygge elevernes evne til at bruge kommunikative positioner strategisk og konstruktivt med det formål at opbygge deres kommunikationskritiske kompetencer, hvor de systematisk inddrager og er opmærksomme på eget og andres sprog og

handlinger (Bundsgaard et al., 2013). Eksempelvis når eleverne i deres fritid indgår i en kommunikativ situation med deres YouTube-stjerner, hvor likes, delinger og det at abonnere på en You Tubers kanal er med til at skabe en relation og et sprog, der bygger på at få hinanden til at handle, så youtuberens oplever at videoerne modtages (likes, delinger, subscribers). Samtidigt indgår youtuberens følgere i et betydningsunivers med en bestemt opfattelse af verden og med en bestemt agenda bag, en særlig YouTube-økonomi, hvor online trafik betyder øget indtægt.

At arbejde med at eleverne er med til at anskue dette ud fra en kritisk og selvkritisk synsvinkel indebærer, at de gennem undervisningen får redskaber til at gennemskue dette forhold mellem youtubere og deres publikum, hvordan eleverne gøres i stand til at gennemskue redigerede virkeligheder, og hvordan eleverne på den måde kan tage bestik af egne og andres virkelighedsopfattelser (Bundsgaard et al., 2013). Opgaven "At redigere virkeligheden - online budskaber" er således et eksempel på, hvordan eleverne kan arbejde med noget velkendt fra deres dagligdag – her i form af YouTube-stjerner – og gennem analyse, produktion, præsentation og diskussioner i klassen lære at gennemskue noget af det, som også foregår bag det, der direkte fremtræder for dem. Det kan således være med til at skærpe deres kommunikationskritiske kompetence at opnå forståelse for, hvordan eksempelvis youtubere indgår i en bestemt kommunikativ praksis, hvor de ønsker at få deres budskaber ud med en bestemt intention. Vi vil i det følgende give et konkret eksempel på en opgave fra *Omtanke Online*, som yderligere kan illustrere, hvordan der arbejdes med at fremme denne kompetence blandt eleverne.

Eksempel på opgave fra *Omtanke Online*: Hvem vil mig noget?

Online propaganda

Opgave

Hvem vil mig noget?

- Online propaganda

Fag: Dansk/samfundsfag/historie

I denne opgave skal I arbejde med online propaganda. I skal arbejde med virkemidler i propaganda og I skal undersøge og anvende propagandaens virkemidler.

Hvordan kan det være, at propaganda og konspirationsteorier er fascinerende og forførende selvom de bygger på mere eller mindre åbenlyse forbrejninger og forfalskninger? Hvilke argumenter, forklaringer og fortællinger er grundstenene bag propaganda, hvorfor opstår de og hvordan bruges de i propaganda online?

Opgaven “Hvem vil mig noget? Online propaganda” er en del af grundtemaet “Utopia” og handler om, hvordan propaganda gennem bestemte teknikker, multimodale virkemidler og via bestemte spredningsmekanismer online opnår udbredelse og i mange tilfælde stor opbakning. Eksempelvis er terrorgruppen, der kalder sig Islamisk Stat på mange måder eksperter i at udnytte de sociale mediers netværkspotentiale til at fastholde og udbrede deres budskaber online. (Awan, 2017; Berger & Moran, 2015; Conoscenti, 2017).

Propaganda er en særlig appelform og kommunikationsstrategi, hvor afsender forsøger at påvirke og ændre modtagerens holdninger og adfærd gennem mere eller mindre ensidig kommunikation og via forskellige påvirkningsstrategier. Men propaganda handler ikke blot om at manipulere og forføre. I lige så høj grad handler propagandaen om at få spredt budskabet ud til så mange tilhørere som muligt ved at benytte de rigtige kanaler og virkemidler, dvs. målrette propagandaen, så indholdet af propagandaen får effekt. Til forskel fra tidligere, hvor propaganda især kunne være plakater eller pamfletter, som blev spredt ud i et mindre område og knap så hurtigt, er internettet blevet et redskab, der kan bringe budskaber ud hurtigt og til hele verden. I forhold til at arbejde med online-propaganda i undervisningen er opgaven i *Omtanke Online* lagt op til, at eleverne både udvikler deres kompetencer og kreativitet gennem løsning af opgaven, hvor eleverne arbejder både med analyse, produktion og præsentation i grupper. For at styrke elevernes selvregulering gennem metakognitive og kreative processer understøttes og stilladseres arbejdet gennem læsning af en fagtekst (opbygning af et fagsprog), læsestrategier (understøttelse af elevernes læringsstrategier),

redskaber til opgaven i forhold til at arbejde med online propaganda og propagandaens virkemidler (faglige stilladser med henblik på at opbygge elevernes fagssprog) samt elevproduktion (appel til elevernes skabende og kreative processer) i grupperne. Både dansk, samfundsfag og historie er i spil.

Eleverne skal her gennem analyse og sammenligning mellem propaganda i dag og under Nazi-Tyskland i 1930'erne og frem til 1945, øve sig i at gennemskue forskellige virkemidler, propagandaen benytter sig af blandt andet ved selv at være i aktørers rolle som producent af Tweets og video, som adviserer for et bestemt budskab eleverne selv er med til at opdigte. Ved at arbejde med opbygningen af et fagligt sprog og strategier understøttet af faglige redskaber som appelformer, reklameteknikker og virkemidler får eleverne indsigt i og forståelse for kompleksiteten, der er i spil i udviklingen af politisk og religiøst motiveret propaganda, som det tegner sig aktuelt.

På lignende måde introduceres og arbejder eleverne med forskellige temaer og problemstillinger, så de opnår større kritisk indsigt i, hvordan indhold på internettet ikke nødvendigvis er "uskyldigt", men at der kan være nogle bagvedliggende interesser, der forsøger at få dem til at tænke på en bestemt måde om en sag, andre mennesker eller grupperinger.

Elever som både konsumenter og producenter af indhold på internettet

Skal vi lave en opsamling på den ovenstående gennemgang af de forskellige designelementer i læremidlet *Omtanke Online*, så vil vi fremhæve vigtigheden af at gøre sig nøje overvejelser over sammenhængen mellem læremidlets videns-, lærings- og undervisningsdesign (Hansen, 2010), når intentionen er, at det skal bidrage til at facilitere en undervisning, hvor sigtet er, at eleverne skal styrke deres kommunikationskritiske kompetence. Vi vil også pege på vigtigheden af, at læremidlet er teoretisk velunderbygget. Vores forslag i forbindelse med designet af læremidlet *Omtanke Online* er, at blandt andet Banduras sociale kognitionsteori og den her tilknyttede teori om mekanismerne bag en moralsk afkobling er et frugtbart udgangspunkt til dette formål. Det har været vores hensigt med denne artikel at besvare spørgsmålet, hvordan man kan designe et læremiddel til folkeskolen, der sigter mod, at elever øver sig i omtanke på internettet, og som er med til at styrke deres kommunikationskritiske kompetence. Det har vi forsøgt at gøre ved at præsentere og diskutere vores konkrete bud på et sådant læremiddel i form af *Omtanke Online*.

Noget af det sidste som vi vil diskutere her, er vigtigheden af, at læremidler, der ønsker at fremme elevernes kommunikationskritiske kompetence, er opmærksomme på at eleverne potentielt både er *konsument* og *producent* af indhold på internettet og på sociale medier. Det betyder, at elever i deres hverdagsliv både konsumerer, indhold eksempelvis ved at se YouTube-videoer, eller følger med i nyhedsfeeds på diverse sociale tjenester, og deltager aktivt i debatter, ved at dele og like og ved selv at producere skrift eller billeder, som deles online.

Denne skelnen mellem forskellige positioner kommer også til syne i *Fælles Mål*, hvor elevernes digitale kompetencer præciseres gennem fire elevpositioner: 1. Eleven som kritisk undersøger 2. Eleven som analyserende modtager 3. Eleven som målrettet og kreativ producent og 4. Eleven som ansvarlig deltager. Disse elevpositioner skal integreres i alle fag, og er altså ikke et fænomen, der skal behandles isoleret i en undervisningssituation. En måde at tænke it ind i fagene på er ved at tænke både det receptive og produktive ind i elevernes analyse og handlingsfællesskaber. *Omtanke Online* lægger op til begge veje, nemlig ved at adressere og analysere de udfordringer sociale medier tilsyneladende har afstedkommet og arbejde kreativt gennem it ved at arbejde producerende med it- værktøjer. Eksempelvis at arbejde med videoproduktion, ved at lave en stopmotion om Hædfulde ytringer online, som opgaven "den ansigtsløse fjende", under temaet Utopia lægger op til.

De fire elevpositioner bygger dels på eleven som kritisk-analytisk konsument, at eleven kritisk og systematisk kan arbejde kildekritisk og analyserende og udvælge og vurdere den information, de finder på nettet. Dels bygger de på eleven som ansvarlig producent, at eleven gennem kreativitet og bevidsthed om kommunikationsformer udvikler produktive kompetencer for således at blive i stand til at deltage i kommunikation på nettet på en ansvarlig og etisk måde. Både det receptive og det produktive tilgodeses i *Omtanke Online*.

Graden af eksponering af kontroversielle emner ses tydeligt i denne udtalelse fra en gymnasieelev, som til *Information* udtalte sig om "selvmordsskovsaffæren", som vi beskrev i artiklens indledning: "Og så er det jo heller ikke første gang, der er lig på internettet. Mange kritiserer Logan Paul for at gøre grin med situationen. Men på reddit findes der en subreddit (debatråd, red.), der hedder »Watch People Die«. Her er videoer af folk, som dør. Eksempelvis i biluheld eller ved en henrettelse af Isis. I det forum er det helt okay at lave jokes med de afdøde." (*Information*, 2018). Udtalelsen er et godt eksempel på, hvor let børn og unge kan få adgang til indhold af mere ekstrem karakter og den mulighed en terrorgruppe som Islamisk Stat har for at få spredt sine budskaber og nå bredt ud.

Dette fordrer kommunikationskritiske kompetencer til kritisk og etisk stillingtagen blandt børn og unge for at kunne navigere "sikkert" blandt de mange inputs.

Omtanke online adresserer blandt andet problematikken om graden af eksponering af informationer og budskaber, herunder eksponeringen af moralsk afkoblet adfærd på internettet samt eksempelvis propagandistiske budskaber, konspirationsteorier, forsimplede fjendebilleder og manipulation.

En anden problematik, som *Omtanke Online* fokuserer på, omhandler børn og unge som producenter af indhold på internettet. Dette handler om deres opførsel på internettet, hvor moralsk begrundelse knyttes an til moralsk handling. I forhold til den moralske afkoblingsproces, som beskrevet af Bandura (2016), er der meget, der tyder på, at der online foregår moralsk forkastelig og skadelige handlinger, der virker skadende på et offer, eksempelvis et andet barn eller ungt menneske. I sager med digitale overgreb og chikane risikerer ofrene gennem gruppedynamikker og digitale kulturer at blive gjort til genstand for dehumanisering og i sager om deling af intime billeder i værste fald at blive gjort til en salgsvare (Berlingske, 2017; Jyllandsposten, 2016). Dette retfærdiggøres ofte ved at udvande, normalisere eller placere skylden et andet sted. Sagen om gruppen Offensimentum, som var en hemmelig gruppe på facebook med over 100.000 medlemmer, og som blev lukket i september 2017, blandt andet efter chikaner på en freelancejournalist (Danmarks Radio, 2017), er eksempler på en dehumanisering af ofrene i en onlinekultur blandt især drenge i alderen 11-18 år. Normalisering, eufemisme og sarkasme bliver midler til moralsk at retfærdiggøre de verbale overgreb, mobning og chikane på uskyldige ofre overfor sig selv, og hvor grænsen mellem grov humor i gruppen og egentlig chikane synes utydelig for deltagerne i gruppen. *Omtanke Online* forsøger at gribe fat i disse etiske diskussioner om, hvornår noget er sjovt, og noget er alvor.

Dette problematiseres i læremidlet opgaver og diskussioner om digital brændemærkning, online mobning og grænser mellem pranks og alvor samt ved at inddrage spørgsmål om forsimplede fjendebilleder, ansigtsløs kommunikation og "andetgørelse", som alle er eksempler på skridt på vej mod en moralsk afkoblingsproces. En anden sag, der viser den moralske afkoblingsproces blandt børn og unge er i sager om deling af intime billeder. I den største sag af sin art herhjemme, der går under navnet "Umbrella", handler det om deling af børneporno med et indhold af seksuelt krænkende karakter med 15 årige delt via messenger-appen på Facebook (Jydske Vestkysten – d. 16. januar 2018, DR – d. 15. januar 2018, BT d. 15. januar 2018). 1004 unge står nu overfor en sigtelse om deling af børnepornografi. Gymnasieelever refererer i et interview til TV2-Nyhederne til

'delingskulturen', som noget alle snakker om. (TV2 – d. 15. januar 2018, Jyllandsposten – d. 15. januar 2018) Derfor deler man og fraviger sit ansvar for at have delt indholdet, for det gør andre også. Gruppedynamikker er derfor en anden almindelig praksis, der er med til at sløre ansvaret for det enkelte individs handlinger, fordi individet opnår anonymitet i den kollektive handling. Skadende virkninger og amoralsk adfærd kan således tilskrives andres adfærd. Studier viser, at mennesker ofte handler mere grusomt i en gruppe, end hvis de selv følte og tog personligt ansvar for egne handlinger (Bandura 2016). Også her behandler *Omtanke Online* temaer, der omhandler gruppedynamikker, deling af billeder, videoer og chancer for at blive filmet i det skjulte og senere få sin nøgenhed eksponeret online.

Sammenfatning

Læremidlet udgives sommeren 2018 og vil herefter blive udrullet gennem kursusvirksomhed og formidling til relevante aktører på skolerne landet over. Meget tyder altså på, at læremidlet skriver sig ind i en nuværende bekymring og udfordring, der er presserende og skal løses gennem uddannelse og dannelse som de vigtigste forudsætninger.

Uddannelsespolitisk ses der indenfor de senere år et øget fokus på, at elever skal have styrket deres "kritiske" digitale kompetencer med henblik på at øge deres digitale dømmekraft. Samtidig påpeges det at lærere og undervisere skal blive bedre til at understøtte eleverne i at kunne begå sig online med omtanke både i forhold til IT sikkerhed (Regeringen 2018)). Når der som artiklen antyder findes eksempler på, at børn og unge bliver medskyldige i børneporno gennem deltagelse i deling og eksponering af intime billeder eller når der findes eksempler på at børn og unge via eksempelvis via en debatråd kan se mennesker blive slået ihjel herunder halshugninger af mennesker af terrorgruppen islamisk stat kan det med rette hævdes, at skolen har et overordnede ansvar og mål om at bidrage til elevernes udvikling af digital dannelse og kommunikationskritisk kompetence.

Læremidlet skriver sig ind i denne nye diskurs ved at vægte emner, opgaver, diskussioner og aktiviteter, der skærper børn og unges kommunikationskritiske kompetencer og etiske forståelse gennem undervisning i tværfaglige og fagfaglige tematikker, der berører aktuelle dilemmaer og problemstillinger relateret til sociale medier. Gennem opgaver, der animerer til kritisk refleksion og handling er det samtidig intentionen bag læremidlet at give børn og unge redskaber til at kunne navigere i ukendt farvand ud fra devisen om, at undervisning i grundlæggende mediekritik og kommunikative- og kildekritiske metoder og værktøjer gennem fagenes dannelse er det, der kan styrke elevernes kritiske robusthed, etiske forståelse og modstandskraft mod negative påvirkninger

online. Vi har i denne artikel argumenteret for, hvordan det også kan gøres ved i undervisningen af gøre opmærksom på de psykosociale mekanismer, der ligger bag en moralsk afkobling. Elever i dag konsumerer ikke bare medierne, men benytter dem aktivt på mange forskellige måder. Som konsumenter af online medier eksponeres børn og unge i stigende grad for diverse informationer, misinformationer, budskaber og virkelighedsopfattelser, der findes online, som de skal forholde sig til og indordne i egne opfattelser af virkeligheden. Som producenter indgår børn og unge i forskellige handlinger og fællesskaber i diverse online kulturer. At styrke elevers evne til at iagttage og analysere, hvordan verdensopfattelser skabes i en dialog mellem os selv og andre, og hvordan vi handler og forsøger at påvirke andre gennem sproget online, vil derfor være et didaktisk fokus og bud på, hvordan man gennem undervisningen vil kunne styrke elevers kommunikationskritiske kompetencer, for på den måde at gøre elever til ansvarlige deltagere i online kulturer.

Referencer

Awan, I. (april 2017). Cite as Cyber-Extremism: Isis and the Power of Social Media. *Society*, 54 (2), s. 138-149 .

Bandura, A. (1986). *Social Foundation of Thought and Action: A Social Cognitive Theory*. Englewood Cliffs, NJ.: Prentice Hall.

Bandura, A. (2016). *Moral Disengagement: How People Do Harm and Live With Themselves*. New York: Worth Publishers.

Berger, J., & Morgan, J. (2015). *The ISIS Twitter census: Defining and describing the population of ISIS supporters on Twitter*. Brookings.

Berlingske (2017). "Klædt af på nettet. Her bruger de nøgenbilleder som byttekort: "Nogen der har noget med Maria xxx fra Skanderborg området?"", Fredag d. 3. februar 2017, kl. 11.42. Hentet d. 7. marts 2018:

<https://www.b.dk/nationalt/her-bruger-de-noegenbilleder-som-byttekort-nogen-der-har-noget-med-maria-xxx-fra>

Berlingske (2018). *Det ved vi om den gamle børneporno-sag og de 1.000 sigtede*. Mandag d. 15. januar 2018, kl. 11.19. Hentet d. 7. marts 2018:

<https://www.b.dk/nationalt/det-ved-vi-om-den-gamle-boer neporno-sag-og-de-1.000-sigtede>

Bremholm, J., J. Bundgaard, Foug, S.S. og Skyggebjerg, A. K. (2017): *Læremidlernes danskfag*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag

Bundgaard, J. (2017): *Digital dannelse*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, Danmarks Lærerforening, Frie Skolers Lærerforening.

Bundgaard, J. (2009): *Kompetencer i dansk*. København: Gyldendal

- Bundsgaard, J. et al. (2013): *Kommunikationskritisk kompetence*. København: Gyldendal.
- Bundsgaard, J.; Pettersson, M. & Puck, M.R. (2014): *Digitale kompetencer. IT i danske skoler i et internationalt perspektiv*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag
- Chase & Laufenberg (2011): "Embracing the Squishiness of Digital Literacy", i *Journal of Adolescent & Adult Literacy*, 54, 7, 535-537
- Conoscenti, M. (2017). ISIS Dabiq communicative strategies, Nato and Europe: Who is learning from whom? I M. C. e.d., *Discourses and Counter-discourses on Europe: From the enlightenment to the EU* (s. 215-243). New York: Routledge.
- Danmarks Radio (2017): *Facebook om Offensimentum: Vores retningslinjer giver plads til mange forskellige grupper*. D. 11. september 2017. Hentet d. 7. marts 2018:
<https://www.dr.dk/nyheder/indland/facebook-om-offensimentum-vores-retningslinjer-giver-plads-til-mange-forskellige>
- Fraillon, Schulz and Ainley (2014): "Preparing for Life in a Digital Age - The IEA International Computer and Information Literacy Study International Report", Springer Open.
- Hansen, J.J. (2010): *Læremiddellandskabet. Fra læremiddel til undervisning*. København: Akademisk.
- Hansen, T.I. (2018): "Dannelse, digitalisering og dataficering - hvad gemmer der sig bag begrebet digital dannelse?". I: *Unge pædagoger* (in press).
- Hinge, Helle (2016). *Digital didaktik: teorier og redskaber*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Information (2018): Teenagere: *Der findes værre ting på internettet end en youtubestjerne i en selvmordsskov*. 6. januar 2018. Hentet d. 7. marts 2018:
<https://www.information.dk/kultur/2018/01/teenagere-findes-vaerre-ting-paa-internettet-youtu-bestjerne-selvmordsskov>
- Johannesson, A.B. (2017). *Veje til digital dannelse: 112 praktiske øvelser*. København: Lindhardt & Ringhof.
- Johannesen, Øgrim, Giæver (2017): *DidIKTikk : digital kompetanse i praktisk undervisning*, Fagbokforlaget, 3.udg.
- Jyllandsposten (2016): "*Billederne bliver byttet som var de Pokémon-kort*". 18. august 2016, kl. 19.06. Hentet d. 7. marts 2018:
<https://jyllands-posten.dk/indland/ECE8932573/billederne-bliver-byttet-som-var-de-pokemonkort/>
- Krumsvik, R.J. (2014). *Klasseledelse i den digitale skole*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- Krumsvik, R.J. (Ed.) (2016). *Digital læring i skole og lærerutdanning*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Lankshear, C. & Knobel, M. (Eds.) (2009). *Digital Literacies: Concepts, Policies, and Practices*. New York: Peter Lang.
- Eric M. Meyers, Ingrid Erickson & Ruth V. Small (2013) Digital literacy and informal learning environments: an introduction, *Learning, Media and Technology*, 38,4, 355-367

Noroozi, O., Kirschner, P., Biemans, H.J.A. & Mulder, M. (2018). Promoting Argumentation Competence: Extending from First- to Second-Order Scaffolding Through Adaptive Fading. *Educational Psychology Review*, 30, 153-176.

Pangrazio, L. (2016). Reconceptualising critical digital literacy. *Discourse: Studies in the Cultural Politics of Education*, 37, 2, 163-174.

Philpott, S., Clabough, J., McConkey, L. & Turner, T. (2013). 'Controversial issues: To teach or not too teach? That is the question' *The Georgia Social Studies Journal*, Spring 2011, 1, (1), pp.32-44.

Søndergaard, P.S. (2017). *Unge digitale dannelse: En antologi*. København: Medierådet for Børn & Unge, Straarup & Co.

The International Computer and Information Literacy Study 2013 (ICILS 2013)

Tække, J. & Paulsen, M. (2015). *Digital dannelse: Udfordringer, erfaringer og perspektiver fra Rander HF & VUC*. København: Unge Pædagoger.